

Bogannmeldelser

Hans Aage: *Økonomiske omvæltninger i Rusland og Østeuropa: Fortid, nutid, fremtid*. Herning: Systime, 1994. 344. s.

Det har nu gått närmare fem år sedan Berlinmurens fall signalerade det kommunistiska systemets haveri i Europa. Under dessa år har vi fått se den inledande entusiasmen förbytas i en mera realistisk syn på de fyra öststaternas möjligheter. Kanske är det därför nu på sin plats att försöka göra ett bokslut.

Tre frågor anmäler sig då som särskilt viktiga: För det första hur det realsocialistiska systemet egentligen fungerade, för det andra hur försöken till postkommunistisk anpassning har förlöpt, och för det tredje hur väl det västerländska »alternativet« har fungerat.

I sin nya bok *Økonomiske omvæltninger i Rusland og Østeuropa* försöker Hans Aage tackla samtliga dessa tre frågeställningar. I den höga ambitionsnivån finns både förtjänster, som ligger i det breda panoramat, och problem, som består i att den inledande smörklicken blir allt tunnare ju större brödskiva den skall spridas över. Tyvärr måste man nog säga att problemen har en viss tendens att dominera över förtjänsterna.

I bokens inledande kapitel – »Ideologi og virkelighed« – anger författaren tonen. Hans genomgående tes är att det alls inte var så illa ställt i Öst som många tycks ha trott, samt att det alls inte står så bra till i Väst som många tycks tro. Bland anförda illustrationer kan nämnas att den ekologiska krisen i Öst inte kan särskiljas från den i Väst (s 13), att planekonomiernas resultat inte alls har varit så dåliga (s 16), samt att även stora internationella företag bedriver planering (s 22-23). Det senare i synnerhet framstår som en tämligen absurd jämförelse, men jag skall inte här gå närmare in på författarens värdeomdömen.

I bokens följande avdelning möter vi framför allt ambitionen att göra bokslut över det som varit. I kapitlet »Den reellt eksisterende socialisme« skildras den sovjetiska ekonomins incitamentproblem och omfattande re-

sursslöseri. För den som inte tidigare studerat öststatsekonomi finns här mycket att hämta, men även den väl bevandrade har god nytta av Aages betydande kunskaper på området.

I följande kapitel, »Reformer efter 1965«, skildras, efter en kortare utveckling om Östeuropa, de sovjetiska försöken att reformera det gamla systemet. Samtidigt som det även här finns mycket att lära, kan man inte undgå att förvånas över följande slutsats:

»Derfor var det ikke planøkonomien, som var årsag til den sovjetiske ineffektivitet. Det er snarere socialismen, som er ineffektiv, idet effektivitetsproblemerne i betydelig grad var knyttet til et af socialismens store fortrin, nemlig den store tryghed i arbejdslivet... (s 57).«

Menar Aage verkligen att det inte var systemet som sådant, dvs dess avsaknad av priser, marknader, äganderätt, osv, som var huvudproblemet, utan endast en alltför generös ambition att ge trygghet åt alla? En sådan slutsats synes mig väl magstark.

Även i kapitlet »Indkomster og forbrug« blandas en insiktsfull skildring av det dagliga livet under realsocialismen med påpekanden om att köer finns även i väst, exempelvis till sjukhus i Danmark eller till bensinstationer i USA då man på sommaren 1979 införde priskontroll (s 65). Läsaren får också veta att sovjetmedborgarna år 1981 tillsammans ägnade 37 miljoner timmar åt att stå i kö, vilket per capita ungefärligen motsvarar den arbetstid som samma år gick förlorad i Danmark på grund av arbetslöshet (s 65). Jag har svårt att se poängen med dylika jämförelser.

I kapitlet om »Den økonomiske politik« visar författaren hur energisektorn, jordbruket och militären förbrukade lejonparten av investeringsutrymmet i den sovjetiska ekonomin. Stort utrymme lämnas också åt en redogörelse för den sovjetiska prispolitikens principiella problem, med fasta priser och gigantiska subventioner.

»Gorbatjovs perestrojka« ägnas självfallet ett eget kapitel, där läsaren tas med på en vandring genom ständiga kompromisser och motsättningar, från inledningsfasen då reformerna

Bogannmeldelser

Hans Aage: *Økonomiske omvæltninger i Rusland og Østeuropa: Fortid, nutid, fremtid*. Herning: Systime, 1994. 344. s.

Det har nu gått närmare fem år sedan Berlinmurens fall signalerade det kommunistiska systemets haveri i Europa. Under dessa år har vi fått se den inledande entusiasmen förbytas i en mera realistisk syn på de fyra öststaternas möjligheter. Kanske är det därför nu på sin plats att försöka göra ett bokslut.

Tre frågor anmäler sig då som särskilt viktiga: För det första hur det realsocialistiska systemet egentligen fungerade, för det andra hur försöken till postkommunistisk anpassning har förlöpt, och för det tredje hur väl det västerländska »alternativet« har fungerat.

I sin nya bok *Økonomiske omvæltninger i Rusland og Østeuropa* försöker Hans Aage tackla samtliga dessa tre frågeställningar. I den höga ambitionsnivån finns både förtjänster, som ligger i det breda panoramat, och problem, som består i att den inledande smörklicken blir allt tunnare ju större brödskiva den skall spridas över. Tyvärr måste man nog säga att problemen har en viss tendens att dominera över förtjänsterna.

I bokens inledande kapitel – »Ideologi og virkelighed« – anger författaren tonen. Hans genomgående tes är att det alls inte var så illa ställt i Öst som många tycks ha trott, samt att det alls inte står så bra till i Väst som många tycks tro. Bland anförda illustrationer kan nämnas att den ekologiska krisen i Öst inte kan särskiljas från den i Väst (s 13), att planekonomiernas resultat inte alls har varit så dåliga (s 16), samt att även stora internationella företag bedriver planering (s 22-23). Det senare i synnerhet framstår som en tämligen absurd jämförelse, men jag skall inte här gå närmare in på författarens värdeomdömen.

I bokens följande avdelning möter vi framför allt ambitionen att göra bokslut över det som varit. I kapitlet »Den reellt eksisterende socialisme« skildras den sovjetiska ekonomins incitamentproblem och omfattande re-

sursslöseri. För den som inte tidigare studerat öststatsekonomi finns här mycket att hämta, men även den väl bevandrade har god nytta av Aages betydande kunskaper på området.

I följande kapitel, »Reformer efter 1965«, skildras, efter en kortare utveckling om Östeuropa, de sovjetiska försöken att reformera det gamla systemet. Samtidigt som det även här finns mycket att lära, kan man inte undgå att förvånas över följande slutsats:

»Derfor var det ikke planøkonomien, som var årsag til den sovjetiske ineffektivitet. Det er snarere socialismen, som er ineffektiv, idet effektivitetsproblemerne i betydelig grad var knyttet til et af socialismens store fortrin, nemlig den store tryghed i arbejdslivet... (s 57).«

Menar Aage verkligen att det inte var systemet som sådant, dvs dess avsaknad av priser, marknader, äganderätt, osv, som var huvudproblemet, utan endast en alltför generös ambition att ge trygghet åt alla? En sådan slutsats synes mig väl magstark.

Även i kapitlet »Indkomster og forbrug« blandas en insiktsfull skildring av det dagliga livet under realsocialismen med påpekanden om att köer finns även i väst, exempelvis till sjukhus i Danmark eller till bensinstationer i USA då man på sommaren 1979 införde priskontroll (s 65). Läsaren får också veta att sovjetmedborgarna år 1981 tillsammans ägnade 37 miljoner timmar åt att stå i kö, vilket per capita ungefärligen motsvarar den arbetstid som samma år gick förlorad i Danmark på grund av arbetslöshet (s 65). Jag har svårt att se poängen med dylika jämförelser.

I kapitlet om »Den økonomiske politik« visar författaren hur energisektorn, jordbruket och militären förbrukade lejonparten av investeringsutrymmet i den sovjetiska ekonomin. Stort utrymme lämnas också åt en redogörelse för den sovjetiska prispolitikens principiella problem, med fasta priser och gigantiska subventioner.

»Gorbatjovs perestrojka« ägnas självfallet ett eget kapitel, där läsaren tas med på en vandring genom ständiga kompromisser och motsättningar, från inledningsfasen då reformerna

begränsades till anti-alkoholkampanj och tal om »socialistisk demokrati«, till de sista årens stort upplagde reformplaner. Man kan dock undra varför Gorbatsjov måste tas i försvar mot »ärkeliberalerna« i väst, för vilka sovjetledaren var »noget af det farligste og mest frastødende, man kunne forestille sig« (s 97)?

Bakom de många polemiska och ibland tvivelaktiga jämförelserna mellan öst och väst förblir dock skildringen av realsocialismen och de många försöken att reformera denna mycket klagörande. Här finns många tänkvärda reflektioner, som då författaren exempelvis jämför det sovjetiska systemets sätt att definiera handel som straffbar »spekulation« med det Adam Smith skriver om hur lagstiftningen gör vissa importörer till smugglare (s 68).

Hans litiga användning av politiska anekdoter och skämtteckningar, samt av ryska dikter och utdrag ur rysk skönlitteratur, bidrar inte bara till att höja framställningens läsvärde. Här förmedlas också en inblick i den mycket speciella *mentalité* som förknippades med det realsocialistiska systemet.

I bokens tredje – och tyngsta – avdelning är ambitionen att förklara samtiden. I kapitlet »Økonomisk krise« behandlas den ekonomiska kris som föregick det kommunistiska systemets haveri, och i »Stabilisering og omstilling« skildras de därpå följande försöken till postkommunistisk anpassning.

Här noteras att liberaliseringen i Västeuropa efter andra världskriget gick mycket långsamt, och att den för Östeuropa föreskrivna chockterapi totalt ignorerade att »der ikke findes markedsinstitutioner, som kan give producenterna signaler« (s 140). Det noteras också att »de toneangivende økonomer er fortsat begejstrede tilhængere« av detta program (s 141).

I kapitlet »Vækst og markedsøkonomi« ifrågasättes tillväxten som målsättning, och liberalisering och stabilisering som medel (s 142). Författaren slår helt riktigt fast att man vet förbluffande lite om orsakerna till ekonomisk tillväxt, och konstaterar än en gång att »det tyska undret« byggde på en gradvis politik (s 147).

Han torde nog få medhåll från många då han ifrågasätter privatiseringsideologins grundpremiss, som säger att privat ägande alltid är överlägset (s 148), men det kanske inte är lika många som skulle hålla med om att: »I virkeligheden vil forbedret central planlægning være vigtigere end privatisering i overgangsfasen, hvis det var politisk muligt...« (s 155).

I kapitlet »Privatisering i Østeuropa og Rusland« lämnas en kortfattad redogörelse för de skilda strategier som valts i Polen, Tjeckoslovakien, Ungern och Ryssland. Samtidigt presenteras också de många principiella problem som är förknippade med övergången från »folket egendom«, i synnerhet den utbredda korruption och kriminalitet som följer i spåren på rövarkapitalism och nomenklaturprivatisering.

I kapitlet »Ressourcer og miljø« skildras hur det sovjetiska systemet i praktiken förde krig mot naturen. Även om många exempel lämnas på diverse sovjetiska miljökatastrofer, är perspektivet framför allt jämförande. Det är i detta kapitel vi finner Aages starkaste kritik mot det västerländska systemet, och mot vissa forskares (påstådda) sätt att via miljödebatten framföra kritik mot socialismen.

De slutsatser som exempelvis förs fram i Murray Feshbachs och Albert Friendlys bok *Ecocide in the USSR* karakteriseras som »intet mindre end en monumental misforståelse« (s 185). Författarna tillskrives en ambition att övertyga världen om att: »Prøv aldrig nogen sinde igen på noget som helst, der ligner socialisme« (s 187).

Även om det senare faktiskt skulle vara deras avsikt, vilket knappast kan beläggas, skulle man i samma anda kunna undra om Aage i stället vill använda sin bok till att plädера för socialismen? Det vore i så fall knappast bättre.

Det finns förvisso mycket som kan – och bör – sägas om miljöproblem och miljöpolitik i de kapitalistiska länderna, men man kan inte undgå att fråga om detta verkligen är rätt plats?

I kapitlet »Udenrigshandel og vestlig bistand« skildras hur den östliga handelsorganisationen Comecon fungerade, och vilka kon-

sekvenserna blev då den löstes upp 1990. Här läggs särskild tonvikt vid de viktiga problem som är förenade med valutakonvertibilitet, med öppnade gränser och med tillgång till internationella marknader. Även västerländska hjälpprogram och utländska investeringar behandlas.

I en ytterligare avdelning om tre väl avgränsade kapitel skildras först de baltiska staternas väg ut ur den sovjetiska unionen, därefter den jugoslaviska ekonomins utveckling, från början till det blodiga slutet, och avslutningsvis alla de problem som varit förknippade med Tysklands återförening.

I bokens sista tre kapitel behandlas först befolkningens attityder till frågor som arbetslöshet, privat ägande och företagande. Därefter förs en diskussion kring demokratibegreppet, som av någon anledning i hög grad

bygger på det danska »Midtoprøret« från 1978.

Kanske är det i bokens sista kapitel, om välståndet, som man kan finna Hans Aages egentliga bevekelsegrund för att skriva denna bok:

»Det er paradoksalt, at de kommunistiske regimers nederlag er blevet forvekslet med en sejr for kapitalismen og blevet en anledning til at gøre op med det socialistiske islet i den danske kulturarv« (s 306).

Om den faktiska ambitionen var att skriva en ideologisk traktat till försvar för den danska socialismen, skulle boken vunnit på att ha en annan titel.

*Stefan Hedlund
Institutionen för Östeuropastudier,
Uppsala Universitet.*